

## РОЗВИТОК НАВИЧОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ В ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ ЛЕГКОГО СТУПЕНЯ

Кіріллова Анна Олександрівна,  
викладач кафедри спеціальної освіти

КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради  
ORCID ID: 0000-0002-4641-5266

*У статті досліджено процес формування навичок просторового орієнтування в дітей із легкими інтелектуальними порушеннями. Навички просторового орієнтування відіграють важливу роль у навчанні й адаптації дитини. Їх розвиток сприяє сенсорній інтеграції, покращенню соціально-побутової адаптації та підготовці до шкільного навчання. Формування навичок просторового орієнтування в дітей із порушенням інтелекту відбувається за тими ж етапами, що й у дітей зі звичайним розвитком, проте має свої особливості через затримку розвитку когнітивних і сенсомоторних функцій.*

*У статті детально розглянуто різні етапи формування просторових уявлень. Перший етап – орієнтування у власному тілі, під час якого дитина засвоює поняття «угору», «униз», «праворуч», «ліворуч», що є базовими для подальшого розвитку просторових навичок. Наступні етапи включають орієнтування в напрямках простору, а також розуміння відношень між предметами, як-от «між», «перед», «за». Особлива увага приділяється орієнтації на площині, де дитина вчиться розмішувати предмети на аркуші паперу та розпізнавати двовимірні просторові відношення.*

*Значення роботи із просторовим орієнтуванням зростає у зв'язку з потребою в соціальній адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. У статті акцентовано на важливості використання ігор, які можуть полегшити цей процес, допомогти дітям активно переміщатися у просторі, заплющувати очі під час виконання завдань, вербально позначати просторові відношення. Підходи до роботи із просторовим орієнтуванням включають розвивальні ігри, естафети та завдання з рухом, які спрямовані на стимулювання вищих психічних процесів – мислення, пам'яті, мовлення, і, у результаті, покращення сенсорної та моторної інтеграції.*

*Особливості інтелектуального розвитку цих дітей ускладнюють засвоєння просторових навичок у визначені терміни. Поступове ускладнення завдань дозволяє дітям проходити від елементарних вправ до складніших форм просторового орієнтування, що розширює їхній життєвий досвід. Автори зазначають, що формування просторових уявлень є базисом для подальшого успішного навчання та соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями. Досягнення цієї мети можливе за умови активної участі дітей у корекційній роботі з фокусом на практичні навички.*

**Ключові слова:** просторове орієнтування, інтелектуальні порушення, сенсорна інтеграція, соціальна адаптація, корекційна робота, пізнавальні навички.

### **Kirillova Anna. Development of spatial orientation skills in children with mild intellectual disability**

*The article examines the process of developing spatial orientation skills in children with mild intellectual disabilities. Spatial orientation skills play a crucial role in children's learning and adaptation processes. Developing these skills promotes sensory integration, enhances social and daily life adaptation, and prepares children for academic learning. For children with intellectual impairments, the development of spatial orientation skills follows similar stages as in typically developing children but includes specific adaptations due to delayed cognitive and sensorimotor functions.*

*The article provides a detailed overview of the stages in developing spatial awareness. The first stage involves body schema orientation, where children learn basic concepts like “up”, “down”, “left”, and “right”, which are foundational for further spatial skills. The next stages involve orienting in spatial directions and understanding relationships between objects, such as “between”, “in front of”, and “behind”. Special attention is given to planar orientation, where children learn to position objects on paper and recognize two-dimensional spatial relationships.*

*The importance of spatial orientation work grows with the need for social adaptation among children with intellectual disabilities. The article emphasizes the value of using games that facilitate this development, helping children move actively in space, complete tasks with their eyes closed, and verbally identify spatial relationships. Approaches to spatial orientation include educational games, relay races, and movement exercises that stimulate higher mental processes – thinking, memory, and language – ultimately improving sensory and motor integration.*

*The intellectual development characteristics of these children make it more challenging to acquire spatial skills within standard timeframes. Gradual task progression allows children to move from simple exercises to more complex forms of spatial orientation, expanding their life experiences. The authors highlight that forming spatial awareness is fundamental for further successful learning and social adaptation in children with intellectual disabilities. Achieving this goal is possible through children's active involvement in corrective work focused on practical skill development.*

**Key words:** spatial orientation, intellectual disabilities, sensory integration, social adaptation, corrective work, cognitive skills.

**Вступ.** Важливе місце у процесі реалізації завдань Базового компоненту дошкільної освіти України належить роботі над формуванням навичок просторової орієнтації. Це передбачається освітнім напрямом «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» (дитина співвід-

носить за розміром/формою/розташуванням предмети, правильно називає та визначає просторові напрямки тощо). Дана робота продовжується і в період шкільного навчання. Особливо значущий цей вектор роботи в навчанні дітей з інтелектуальним порушенням лег-

кого ступеня, що й передбачається Типовими освітніми програмами для учнів з інтелектуальними порушеннями (наприклад, завдання 1 класу: сформувати в учнів кількісні, просторові та часові уявлення, навчити креслити прямі лінії, відрізки, будувати прості геометричні фігури, розпізнавати їхні властивості).

У разі порушення інтелекту легкого ступеня рівень IQ коливається від 70 до 50 одиниць [1, с. 16; 12, с. 4]. Дана група дітей характеризується повільністю темпу сприймання й осмислення інформації, низьким рівнем функціонування аналітико-синтетичної діяльності, низьким рівнем зацікавленості в навколишньому, уповільненим темпом формування мовлення тощо [11, с. 284; 3, с. 83–84]. Порушенню навичок просторового орієнтування належить не останнє місце серед труднощів дітей. Проте за організації корекційної роботи можна сформувати визначений освітній рівень дитини.

**Матеріали та методи.** Для аналізу та висвітлення питання в нашому дослідженні використано теоретичний метод (аналіз науково-методичної літератури, сучасних наукових досліджень зіставлення наукових поглядів у педагогічній і психологічній царині).

**Результати дослідження.** Свої наукові напрацювання проблемі просторового орієнтування присвятила низка вчених, зокрема, розглянутий аспект розвитку даної навички в дітей з інтелектуальним порушенням вивчали О. Виноградова, Б. Зейгарник, О. Лурія, І. Омелянович, Н. Парамонова, М. Певзнер, Н. Стадненко, Є. Соколова й інші.

Отже, просторове орієнтування (далі – ПО) – діяльність, яка охоплює низку операцій (перцептивні, рухові та розумові), що спрямовані на виявлення й оперування просторовими ознаками навколишньої дійсності [7, с. 349]. Дане поняття використовується для аспектів орієнтування в собі, інших, різних предметах, орієнтування на місцевості та в умовах обмеженого простору. На думку А. Савицького, просторове орієнтування включає в себе ознаки предметів (форма, величина) та відношення (напрямки, положення, віддаленість) [10, с. 305]. Окрім того, в основі опанування навичок просторового орієнтування лежить спільна діяльність кінетичного, дотикового, зорового, слухового та нюхового аналізаторів. Окрім того опанування просторових уявлень є чинником сенсорної інтеграції [2, с. 145].

У дітей із порушенням інтелекту легкого ступеня розвиток навичок ПО підпорядкований аналогічним закономірностям, що й у нормотипових, але має своєрідний перебіг, що зумовлюється особливостями психофізичного розвитку. Важливість корекції даних навичок у дітей з інтелектуальним порушенням полягає в тому, що вони лежать в основі соціально-побутової адаптації та підготовки до шкільного навчання. А їхні порушення можуть виражатися у викривленому перебігу всіх видів діяльності (зображувальної, конструктивної, ігрової, навчальної (труднощі сканування тексту, порушення процесу читання та письма, лічби тощо) та трудової) [7, с. 346–356; 9, с. 32–36; 10, с. 305].

При народженні ми не можемо відмітити здатності сприймати простір у дитини (незалежно від наявного порушення інтелектуальної здібності). Проте на кінець першого місяця життя розвивається здатність пізнавати простір (фіксація очима предмета на відстані 1–1,5 м). Поступово дитина вчиться фіксувати погляд на предметах, що рухаються (брязкальця), та на діях дорослих. Водночас вона вчиться рухати головою. Хоч це сприймання простору ще не є диференційованим, адже дитина не визначає відстань (тягнеться до предметів, які розташовані занадто далеко від неї), але це базис для подальшого опанування ПО. Поступово навичок у дитини стає більше: у 6–12 місяців дитина починає сидіти, ходити, стежити за вертикально розміщеними предметами тощо [2, с. 147].

Психологами та фізіологами (Б. Ананьєв, Л. Леушина, Г. Люблінська, О. Рибалко) доведено, що чуттєве освоєння простору дитиною відбувається в напрямі абстрагування від власного тіла та проходить декілька етапів опанування:

- 1) орієнтація у схемі тіла (верх/угорі – де голова, низ/унизу – де ноги);
- 2) орієнтація за межами власного тіла (точка відліку – власне тіло);
- 3) система відліку «від інших предметів» (абстрагування від власного тіла) [7, с. 350].

Т. МусейбОВОю зазначається, що система роботи з розвитку просторових уявлень має організовуватись у чітко визначеній послідовності та починатись ще в дошкільному віці:

- 1) орієнтування у схемі власного тіла;
- 2) орієнтування на основних об'єктах, виділення боків предмета (передній, тильний, нижній, боковий, верхній);
- 3) словесне позначення основних просторових напрямків (уперед, назад, угору, униз, управо, уліво);
- 4) визначення місцезнаходження предмета щодо себе;
- 5) визначення свого місцезнаходження щодо інших предметів;
- 6) визначення місцезнаходження предметів щодо один до одного;
- 7) визначення просторового розміщення об'єктів під час орієнтування на площині (двовимірний простір); визначення місцезнаходження предметів щодо один до одного та площини [5, с. 51–52].

Із цього висновуємо, що до кінця дошкільного періоду дитина має опанувати:

- 1) способи розчленованого сприйняття площини аркуша, парти, малюнка тощо;
- 2) елементарні способи аналізу простору (обмеженого);
- 3) уміння діяти в межах сприйнятої площини;
- 4) уміння сприймати «малий» простір і діяти в його межах (за К. Щербаковою) [8, с. 148].

Натомість І. Омелянович пояснює, що розвиток навичок ПО може відбуватися в дещо іншій послідовності (проте автор говорить про роботу в період шкільного навчання):

### 1. Орієнтування у схемі власного тіла.

Даний етап необхідний дитині для того, щоб почати опанувати систему відліку в рамках ПО. І найлегшою та першою є система власного тіла, тобто орієнтація за типом «на собі». Насамперед вона допомагає засвоїти низку таких понять: попереду/позаду, угорі/унизу, праворуч/ліворуч. Саме ця система слугує базисом для подальшого формування більш складних видів ПО. Тому робота починається з формування уявлень про симетричні частини тіла (ліві та праві), після цього верхні та нижні, а потім передні та задні [9]. Проте перед початком орієнтації у власному тілі дитина повинна розуміти назву, яку має та чи та частина тіла.

Зазначимо, що досить важливим етапом, який відмічається всіма науковцями, є робота над закріпленням навички визначати та називати праву та ліву руки. У корекційній роботі з дітьми з інтелектуальним порушенням необхідно робити акцент на тому, що ми всі предмети беремо саме правою рукою (за умови, що дитина не шульга), викладаємо їх зліва направо. А для запобігання закріпленню неправильної звички краще уникати роботи, коли діти сидять один проти одного чи по колу, це збиватиме їх і порушуватиме однорідність у сприйнятті простору [6, с. 97].

### 2. Орієнтування в напрямках простору.

Успішність опанування навичок даного етапу буде залежати від результатів роботи із засвоєння «чуттєвої системи відліку» (1 етап роботи). Після цього починає функціонувати інша система відліку – вербальна.

Досить тривалий проміжок часу дитина ще буде співвідносити напрямок простору з якоюсь частиною власного тіла (наприклад, угорі – там, де моя голова тощо).

### 3. Орієнтування у відношеннях між предметами.

Для опанування навичок цього етапу дитині пропонується визначити місцезнаходження предмета. Завдання можуть ускладнюватись декількома просторовими характеристиками (наприклад, мишка за чашкою, мишка між чашкою та ложкою). Для правильного оцінювання відношень між предметами необхідно обов'язково використовувати вербальне позначення.

4. Орієнтування у просторових ознаках (розмір, форма, величина) [9].

Дослідження Т. Мусейібової доводять, що засвоєння знань про розмір, форму та величину предметів для дітей є не таким складним завданням, як засвоєння просторових відношень [6, с. 101].

5. Орієнтування у двовимірному просторі (на площині аркуша паперу) [9].

Робота з формування навичок ПО потребує від спеціаліста дотримання визначених етапів роботи з дітьми з порушенням інтелекту, як-от:

1) аналіз і синтез просторових ознак (з орієнтацією на практичну діяльність дитини та з опорою на зоровий аналізатор);

2) вербалізація доступних просторових уявлень;

3) формування більш узагальнених уявлень про простір, умінь визначати напрямок щодо інших людей і предметів [2, с. 147–148].

Також у процесі роботи фахівець має передбачати поступове ускладнення пропонованих дитині завдань:

1) поступове збільшення кількості варіантів просторових відношень між предметами;

2) підвищення точності розрізнення просторових відношень дітьми та позначення їх відповідними термінами;

3) перехід від простого розпізнавання до самостійного відтворення просторових відношень на предметах (зокрема, між суб'єктом і навколишніми об'єктами);

4) перехід від орієнтування у спеціально організованому навчальному середовищі до орієнтування в навколишньому просторі;

5) зміна способів орієнтування у просторовому розміщенні предметів;

6) перехід від безпосереднього сприймання та діючого відтворення просторових відношень до осмислення їхньої логіки;

7) збільшення ступеня узагальнення знань дітей про конкретні просторові відношення;

8) перехід від визначення місцезнаходження предмета щодо інших об'єктів до визначення їх розташування щодо один до одного [4, с. 38].

Усіх вищезазначених цілей і етапів у роботі з дітьми з порушенням інтелекту можна досягти за допомогою організації активної діяльності спільно з дитиною, цілеспрямованого спостереження, перегляду й обговорення наочного матеріалу (картинки, таблиці тощо), пояснень і вказівок, дидактичних ігор і вправ.

Зважаючи на те, що робота з формування навичок ПО досить складна та не дуже цікава для будь-якої дитини, фахівцями робиться акцент на дидактичних іграх, які можуть бути об'єднані в такі блоки:

1) ігри з активним пересуванням у просторі;

2) ігри з активним пересуванням у просторі (із заплющеними очима);

3) ігри, які передбачають вербальне позначення просторових відношень;

4) ігри на орієнтування в обмеженому просторі;

5) ігри на відтворення складної форми предметів [4, с. 39].

Також у корекційній роботі спеціалістами часто використовуються змагання й естафети (рух із предметами, рух у заданому напрямку та певним чином, рух до визначеної цілі, рух з визначеною метою тощо).

**Висновки.** Отже, у дітей із порушенням інтелекту найбільш несформованими є вищі психічні процеси (мислення, пам'ять і мовлення) та спостерігається своєрідний перебіг формування та розвитку уваги, сприймання та відчуттів, що ускладнює процес опанування знань, умінь і навичок у нормативні терміни та на рівні, визначеному програмовими вимогами державних стандартів дошкільної та шкільної освіти. Саме визначені вище особливості даної категорії осіб є перепорою у процесі опанування дітьми навичок просторового орієнтування, що є базисним компонентом для вдалої сенсорної інтеграції, формування соціально-побутової адаптації та підготовки дитини до успішного шкільного навчання. Запорукою формування в дітей із порушен-

ням інтелекту навичок ПО є використання фахівцями в корекційній діяльності різноманітних ігор, цілеспрямованих спостережень, вправ, які покликані збагатити життєвий досвід дитини, і не лише їх запровадження в педагогічну практику, а й постійне застосування набутих знань у побуті.

#### Література:

1. Антоненко І., Кіріллова А. Дизонтогенез психічного розвитку: у схемах, таблицях і презентаціях. Запоріжжя, 2023. 136 с.
2. Березовська Л. Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2022. 252 с.
3. Бочелюк В., Турубарова А. Психологія людини з обмеженими можливостями : навчальний посібник. Київ, 2011. 264 с.
4. Дорошенко Т., Мацько В. Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень : навчальний посібник. Кременчук, 2019. 96 с.
5. Сазонова А. Загальнотеоретичні основи природничо-математичної освіти дітей дошкільного віку : навчальний посібник. Київ, 2010. 244 с.
6. Іщенко Л. Педагогічні технології супроводження процесу формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку : навчальний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта». Умань, 2013. 149 с.
7. Кішук Н. Психологічні аспекти розробки педагогічних програмних засобів для розвитку просторової орієнтації молодших школярів. *Проблеми сучасної психології* : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2013. Вип. 19. С. 346–356.
8. Щербак К. Методика формування елементів математики в дошкільників : навчальний посібник для студентів спеціальності «Дошкільне виховання» ВНЗ III, IV рівня акредитації. Київ, 2011. 261 с.
9. Омелянович І. Розвиток просторового орієнтування в першокласників з інтелектуальною недостатністю. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19 «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». 2016. Вип. 32 (2). С. 32–36.
10. Савицький А. Особливості просторового орієнтування дітей молодшого шкільного віку із синдромом Дауна. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 4. С. 303–313.
11. Спеціальна педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / О. Мартинчук та ін. Київ, 2017. 364 с.
12. Трикоз С. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків, 2018. 40 с.

#### References:

1. Antonenko, I., Kirillova, A. (2023). Dyzontohenez psyykhychnoho rozvytku: v skhemakh, tablytsiakh i prezentatsiiah [Dysontogenesis of mental development: In schemes, tables, and presentations]. Zaporizhzhia. 136 p. [in Ukrainian].
2. Berezovska, L. (2022). Teoriia ta metodyka formuvannia elementarnykh matematychnykh uivlen u ditei doshkilnoho viku: navchalnyi posibnyk [Theory and methodology of forming elementary mathematical concepts in preschool children: A textbook]. Ivano-Frankivsk. 252 p. [in Ukrainian].
3. Bocheliuk, V., Turubarova, A. (2011). Psykholohiia liudyny z obmezheny my mozhlyvostiamy. Navch. posib. [Psychology of a person with disabilities: A textbook]. Kyiv. 264 p. [in Ukrainian].
4. Doroshenko, T., Matsko, V. (2019). Teoriia ta metodyka formuvannia elementarnykh matematychnykh uivlen. Navchalnyi posibnyk [Theory and methodology of forming elementary mathematical concepts. A textbook]. Kremenchuk. 96 p. [in Ukrainian].
5. Sazonova, A. (2010). Zahalnoteoretychni osnovy pryrodnycho-matematychnoi osvity ditei doshkilnoho viku. Navch. posib. [General theoretical foundations of natural and mathematical education for preschool children. A textbook]. Kyiv. 244 p. [in Ukrainian].
6. Ishchenko, L. (2013). Pedahohichni tekhnolohii suprovodzhennia protsesu formuvannia elementarnykh matematychnykh uivlen u ditei doshkilnoho viku: navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti "Doshkilna osvita" [Pedagogical technologies for supporting the process of forming elementary mathematical concepts in preschool children: A textbook for students specializing in "Preschool Education"]. Uman. 149 p. [in Ukrainian].
7. Kishchuk, N. (2013). Psykholohichni aspekty rozrobky pedahohichnykh prohramnykh zasobiv dlia rozvytku prostorovo oriiantatsii molodshykh shkoliariv [Psychological aspects of developing pedagogical software tools for improving spatial orientation in primary school students]. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Problemy suchasnoi psykholohii – Collection of Scientific Works of K-PNU named after Ivan Ohienko, H.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Problems of Modern Psychology*. Vol. 19. pp. 346–356 [in Ukrainian].
8. Shcherbakova, K. (2011). Metodyka formuvannia elementiv matematyky v doshkilnykiv. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti "Doshkilne vykhovannia" VNZ III, IV rivnia akredytatsii [Methodology for developing mathematical elements in preschoolers. A textbook for students of the "Preschool Education" specialty at higher education institutions of III and IV accreditation levels]. Kyiv. 261 p. [in Ukrainian].
9. Omelianovych, I. (2016). Rozvytok prostorovoho oriientuvannia u pershoklasnykiv z intelektualnoiu nedostatnistiu [Development of spatial orientation in first-graders with intellectual disabilities]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova*. Serii 19 "Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia" –

*Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*. Series 19 “Correctional Pedagogy and Special Psychology”. Vol. 32 (2). pp. 32–36 [in Ukrainian].

10. Savitskyi, A. (2014). Osoblyvosti prostorovoho oriyentuvannia ditei molodshoho shkilnoho viku z syndromom Dauna [Features of spatial orientation in primary school children with Down syndrome]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Pedagogichni nauky – Current Issues of Correctional Education. Pedagogical Sciences*. Vol. (4). pp. 303–313 [in Ukrainian].

11. Martynchuk, O., Marunenko, I., Lutsko, K., et al. (2017). Spetsialna pedahohika: Navchalnyi posibnyk dlia vyshchych navchalnykh zakladiv [Special pedagogy. A textbook for higher educational institutions]. Kyiv. 364 p. [in Ukrainian].

12. Trykoz, S. (2018). Dytyna z porushenniamy intelektualnoho rozvytku [A child with intellectual developmental disorders]. Kharkiv. 40 p. [in Ukrainian].